

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

APRENENTATGE SERVEI: EXPERIÈNCIA I REFLEXIÓ

La reflexió a l'experiència dels *Amics i amigues de lectura*

- Avilés, Fátima
Universitat de Barcelona
Facultat de Pedagogia
Passeig de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona - Espanya
fatiaviles@msn.com
- De la Cerda, Maribel
Universitat de Barcelona
Departament de Teoria i Història de l'Educació, Facultat de Pedagogia
Passeig de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona - Espanya
maribeldelacerda@gmail.com
- Páez, Mireia
Universitat de Barcelona
Facultat de Pedagogia
Passeig de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona - Espanya
mireiapaezsanchez@gmail.com
- Puig, Josep
Universitat de Barcelona
Departament de Teoria i Història de l'Educació, Facultat de Pedagogia
Passeig de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona - Espanya
joseppuig@ub.edu

1. **RESUM:** La metodologia de l'ApS pretén vincular l'aprenentatge amb el servei a la comunitat. Per connectar aquest dos àmbits cal implicar l'alumnat en processos de reflexió. Processos per tornar a viure, repensar, problematitzar i, en definitiva, incrementar el que havien après durant l'experiència. Aquesta comunicació analitza els mecanismes reflexius emprats a la proposta dels *Amics i amigues de lectura* de les facultats de Pedagogia i Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

2. ABSTRACT: The ApS methodology tries to link learning with the community service. To connect these two areas it's necessary to involve the student in reflective activities. Processes to revisit, rethink, problematize, and, in short, increase what they have learnt during their experience. This communication analyze the reflective mechanisms used in the *Amics i amigues de la lectura* proposal of the Faculties of Pedagogy and Teaching Learning of the University of Barcelona.

3. PARAULES CLAU: Aprenentatge servei, reflexió, experiència, reforç de la lectura, ajuda entre iguals, responsabilitat social / **KEYWORDS:** Service learning, reflection, experience, reinforcing reading, peer support, social responsibility.

4. DESENVOLUPAMENT:

a) Introducció

La metodologia de l'Aprenentatge Servei (ApS) s'articula en base a tres dinàmiques pedagògics bàsics: la detecció de necessitats reals de la comunitat que esdevenen reptes per l'alumnat, la definició d'una activitat de servei que contribueixi a pal·liar aquestes necessitats i, per últim, l'adquisició de continguts, competències i valors propis dels estudis cursats pels participants. Quan una proposta d'ApS integra aquestes tres dimensions correctament estem davant una bona pràctica educativa. No obstant això, no és fàcil assolir que les tres dimensions esdevinguin significatives, ni tampoc que es trobin estretament vinculades. Per aconseguir-ho cal un element fonamental: la reflexió.

La reflexió esdevé així un mecanisme d'optimització de l'aprenentatge. Un procés que s'entrellaça amb l'experiència per aprofundir i aprendre més d'ella. La reflexió sistemàtica suposa vivència de primera mà, reptes i problemes, consideració de la pròpia experiència, incorporació del saber expert i, finalment, l'assoliment de nous aprenentatges. Per tant, a les activitats d'ApS, aquesta reflexió sistemàtica ha de ser un procés organitzat que s'allunyi tant de la reflexió ocasional com de la reflexió de baix perfil que sol acompanyar a tota acció humana. Es tracta, pel contrari, d'un procés desenvolupat intencionalment tant

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

pels educadors que el disposen com per l'alumnat que el porta a terme. Amb això, la reflexió sistemàtica requereix d'una organització que reserva moments destinats a exercir-la, així com estratègies per facilitar-la.

En aquest document analitzem els mecanismes de reflexió existents a una pràctica d'aprenentatge servei implementada a les Facultats de Pedagogia i Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona: el projecte dels *Amics i Amigues de la lectura*. El document consta de quatre punts fonamentals. En el primer oferim una breu aproximació a l'experiència. Al segon detallem els objectius del treball de recerca i la metodologia emprada. El tercer punt integra la sistematització dels dispositius reflexius existents al projecte. Finalment desenvolupem els resultats i conclusions que es deriven de l'estudi.

b) El projecte dels Amics i amigues de la lectura

Els *Amics i Amigues de la lectura* és una experiència que s'implementa a la Universitat de Barcelona i que compta amb sis anys de trajectòria. En ella, estudiants de primer curs dels graus de pedagogia, educació social, treball social i educació infantil i primària de la Universitat de Barcelona, ajuden a nens i a adolescents de diferents instituts i escoles de la ciutat a millorar la competència lectora i a gaudir llegint. La iniciativa s'emmarca al *projecte Èxit* del Consorci d'Educació de Barcelona i es desenvolupa gràcies a la seva col·laboració amb *l'Oficina d'ApS* de les Facultats de Pedagogia i de Formació del Professorat.

Pel que fa al *projecte Èxit* es tracta d'un espai destinat al reforç escolar per a alumnes de cicle superior d'educació primària i primer cicle de secundària que presenten algunes dificultats d'aprenentatge. El reforç està guiat pels amics i amigues grans que ajuden a l'alumnat a fer deures i a estudiar amb l'objectiu de reduir els elevats índexs de fracàs escolar. En aquest marc de treball s'incorpora l'acció dels amics i amigues de la lectura, els quals s'enfronten al repte de treballar la competència lectora amb la finalitat de millorar els resultats acadèmics dels alumnes.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

Però a banda d'oferir resposta a aquesta necessitat amb el projecte es pretén assolir una altra fita bàsica: contribuir a millorar la formació de l'alumnat universitari a partir de la metodologia de l'ApS. En aquest sentit, amb la iniciativa s'intenta fer ponts entre el coneixement acadèmic i l'experiència pràctica, oferint la possibilitat als estudiants de viure en la pròpia pell el que vol dir fer d'educador. Accedir a la realitat, aprendre d'ella i contribuir a transformar-la. Una pràctica altament formativa i d'educació per a la ciutadania dels futurs professionals.

Al projecte s'articulen quatre elements clau: experiència, servei, formació i reflexió. La participació dels estudiants esdevé una experiència viva i significativa ja que poden accedir a la realitat i mirar-la amb uns altres ulls, a la vegada que realitzen un servei basat en una ajuda que contribueix a millorar una competència fonamental. Els *mecanismes reflexius* existents -així com l'impacte que tenen a nivell formatiu -, són l'objecte d'estudi de la comunicació que presentem.

c) Objectius i metodologia emprada

Mitjançant l'estudi i anàlisi dels dinamismes reflexius existents a l'experiència dels *Amics i Amigues de la lectura* es pretenen assolir dos objectius fonamentals. Primer, analitzar si la reflexió és facilitadora de la connexió entre l'aprenentatge i el servei, si multiplica els aprenentatges i si dóna sentit personal i social a l'experiència. Segon, desenvolupar una millor comprensió dels processos reflexius a les activitats d'Aprenentatge Servei.

Per assolir aquests objectius s'ha obtingut informació a partir de quatre estratègies: 1) observació etnogràfica de bona part de les visites que realitza el personal que tutoritza el projecte als centres on es desenvolupa el programa; 2) anàlisi dels continguts de les entregues periòdiques reflexives que realitzen els estudiants i dels diaris finals; 3) anàlisi dels continguts dels *mails* intercanviats amb els participants i de les notes de camp que recullen les trobades puntuals que el personal tutor realitza amb els participants; i 4) entrevista grupal a una selecció d'alumnes participants.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

A través d'aquestes estratègies s'han pogut conèixer algunes qüestions clau en relació a la naturalesa dels processos reflexius que es generen a l'experiència. L'accés a la realitat i l'acompanyament de la persona responsable del dia a dia del projecte ha permès obtenir dades rellevants sobre la seva feina de guiatge i d'impuls de la reflexió amb els estudiants. Amb l'anàlisi dels continguts dels escrits reflexius i les notes de camp obtingudes a les trobades amb l'alumnat s'ha profunditzat sobre tot allò que es posa en joc a nivell reflexiu i formatiu durant el transcurs del projecte. Finalment, l'entrevista grupal ha facilitat l'obtenció d'informació bàsica relacionada amb els processos de reflexió entre companys que tenen lloc durant la implementació de l'experiència.

L'estudi i l'anàlisi de tota la informació obtinguda ens ha permès identificar i caracteritzar tres dispositius de reflexió fonamentals al projecte així com extreure algunes conclusions i resultats bàsics sobre l'objecte d'estudi. Qüestions que detallem a continuació.

d) Descripció del treball: La reflexió als Amics i Amigues de la lectura

Durant el desenvolupament del projecte dels *Amics i amigues de la lectura* els participants es veuen implicats a diferents processos de reflexió a través de tres vies fonamentals: 1) l'*acció tutorial*; 2) l'*escriptura autorreflexiva*; i 3) la *reflexió entre iguals*. Tot seguit oferim una síntesi de cadascun d'aquests mecanismes reflexius.

Acció tutorial

L'acció tutorial la realitza una persona experta que té experiència en relació al projecte i coneixements pedagògics per poder orientar a l'alumnat. La persona encarregada de l'acció tutorial pertany a l'Oficina d'ApS¹, i bàsicament facilita la informació i ajuda necessàries per a que els participants puguin desenvolupar amb èxit la seva activitat.

¹ L'*Oficina d'ApS* es va constituir el curs 2010-2011 a la Facultat i està integrada per un docent responsable, dues coordinadores i diverses professores col·laboradores. L'Oficina acull el Programa Transversal de propostes d'ApS de la Facultat. Un total de 17 projectes que s'ofereixen a tots els estudiants i que treballen temàtiques diverses. Encara que les funcions que desenvolupa són múltiples i variades, cal destacar com les

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

L'observació del treball de la tutora durant les seves visites als centres, conjuntament amb l'anàlisi dels seus comentaris als diaris reflexius i de les respostes als *mails* que rep de l'alumnat ens han permès diferenciar i definir les següents funcions.

Tipus de funcions	Finalitats principals
Relacionals	Construir i crear una relació càlida d'afecte i confiança amb els Amics i amigues de la lectura
Organitzatives	Facilitar als estudiants informació bàsica entorn el protocol a seguir
Guia	Contribuir a que els voluntaris vagin aprenent tot allò que no es pot ensenyar de forma directa i explícita
Recolzament	Donar continuïtat a la reflexió sobre l'experiència personal de l'alumnat universitari
Regulació	Assegurar-se del correcte compliment de les responsabilitats encomanades als participants
Informativa	Aportar els detalls imprescindibles sobre les sessions de formació i facilitar documents destinats a afavorir la reflexió dels estudiants

Aquesta ajuda reflexiva resulta d'elevada importància al projecte per dos motius fonamentals. En primer lloc, contribueix al bon funcionament del projecte ja que la persona experta esdevé una guia, una figura que acompanya a l'alumne durant el procés perquè no es trobi sol durant el camí i l'experiència esdevingui agradable i significativa. En segon lloc, mitjançant aquest recolzament es millora la qualitat de la reflexió. L'acció tutorial genera un procés de retroalimentació reflexiu que contribueix a que l'alumne pugui enriquir-se mitjançant la seva pròpia reflexió. Afavorint d'aquesta manera que pugui trobar sentit al que està fent i lligar la pràctica amb els seus coneixements adquirits.

Escriptura autorreflexiva

Reflexionar i escriure és una excel·lent fórmula per aprendre d'una experiència viscuda. Als *Amics i amigues de la lectura* el recurs metodològic vertebrador del procés reflexiu és la redacció d'un diari de camp individual que permet reflectir el punt de vista dels participants

persones que l'integren s'encarreguen del treball conjunt amb les entitats implicades així com del seguiment dels estudiants universitaris que participen.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

sobre els processos més significatius de la seva experiència. El diari esdevé així una eina que permet a l'alumnat reflexionar sobre la pràctica, veure l'evolució de les seves accions i recollir les pròpies vivències, emocions, metodologies de treball i aprenentatges.

Aquesta escriptura autorreflexiva facilita que els estudiants puguin realitzar connexions significatives entre el coneixement pràctic i el disciplinar, a més dels coneixements previs dels que disposen. Amb això, a través d'aquest exercici d'autoanàlisi l'alumnat pot arribar a convertir l'experiència en aprenentatge. Es tracta doncs, d'una manera de generar coneixement i de formació personal: un diàleg amb un mateix en el que s'aprèn a partir de la pròpia activitat i processos mentals. En aquest sentit cal que el diari es vagi realitzant de forma periòdica i és per això que durant el transcurs de l'experiència es demana a l'alumnat que faci entregues a l'Oficina d'ApS. Fet que possibilita la realització d'un seguiment i un acompanyament més individualitzat durant tot el procés.

De l'anàlisi del conjunt dels diaris reflexius s'ha realitzat un inventari dels temes rellevants sobre els quals escriuen els participants als diaris: aspectes anecdòtics, organitzatius, metodològics, relacionals, emocionals i sobre els aprenentatges adquirits.

Aquesta varietat de temàtiques ens permet afirmar que l'ús que donen els estudiants a l'exercici de redacció del seu diari reflexiu és múltiple. Alguns utilitzen aquesta pràctica com una teràpia per relaxar les petites inquietuds i dificultats que sorgeixen durant el curs; altres redacten textos amb indicis evidents de protesta i manifesten obertament totes aquelles qüestions que no els han agradat de l'experiència; també hi ha alguns estudiants que utilitzen el diari per fer anàlisis de les situacions viscudes, les intervencions educatives i la utilitat que cada acció que han proposat en el desenvolupament de la seva activitat docent; finalment, també s'utilitza el diari reflexiu per fer memòria del que ha passat durant l'experiència viscuda.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

Reflexió entre iguals

La reflexió no és un procés que té lloc en solitari, sinó que amb l'ajuda de la tutora i l'intercanvi entre iguals guanya qualitat. La visió que aporten els participants al procés de construcció de coneixement, de recerca de solucions o de formació de nous punts de vista són molt enriquidores i permeten assolir fites que difícilment s'aconseguirien treballant independentment. Així, mitjançant la col·laboració i la mirada dels propis companys es posen en marxa dinàmiques constructives basats en la complementarietat, la crítica, la imitació o les sinèrgies es milloren els resultats.

Podem distingir dos tipus de reflexió entre amics i amigues de la lectura: la formal i la informal. La reflexió formal té lloc amb l'equip de formadors de cada centre i a una sessió final de debat amb tots els participants del projecte on realitzen conjuntament, organitzats per centres, un exercici de síntesi final. La informal integra tots aquells moments no previstos ni organitzats intencionalment en que els participants aprofiten per a realitzar alguns intercanvis significatius a l'hora de resoldre els dubtes o possibles dificultats.

Els dinàmiques que permeten l'intercanvi reflexiu entre iguals al projecte són clàssics: el debat en grup orientat per un problema i la recerca de solucions; la conversa flexible en parelles o petit grup que permet l'expressió de sentiments, angoixes i la generació de noves idees; i l'observació d'algú amb més experiències seguida o no de comentaris sobre com i per què s'ha realitzat una determinada conducta.

A partir de la informació recollida a l'entrevista grupal podem afirmar que la reflexió entre iguals permet que els participants adquireixin competències professionals i recolzament mutu per enfrontar-se a les dificultats quotidianes. Així doncs, mitjançant aquests processos es generen i adquireixen aprenentatges sobre com actuar davant situacions complexes i també en relació a la millora de la pròpia tasca docent, a la vegada que els participants se senten recolzats quan passen per alguna dificultat.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

Finalment només destacarem com l'acompanyament dels iguals esdevé un factor motivacional molt eficaç: molts dels estudiants treballen millor i es mantenen al projecte amb una elevada implicació i dedicació quan participen amb amics i amigues. Amb això veiem com la companyia mútua és un factor d'èxit i de millora de la reflexió que no podem obviar.

e) Conclusions i resultats

La conclusió més significativa que podem extreure de l'estudi realitzat és que les activitats de reflexió resulten essencials per extreure el màxim profit pedagògic de la metodologia d'Aprentatge Servei. L'anàlisi dels diaris reflexius i l'observació dels intercanvis entre la tutora i els participants ens ha permès constatar com la reflexió parteix de la problematització de l'experiència: sense un interrogant no és fàcil iniciar un procés reflexiu. Els dubtes que sorgeixen a la pràctica afavoreixen que els alumnes reflexionin i considerin detingudament el viscut per avançar.

Altrament, la informació obtinguda a partir de l'anàlisi de les diferents fonts, ens ha permès veure l'esforç per aprendre i aprofundir sobre la pròpia experiència que realitzen els participants. I com es generen diferents tipus d'aprenentatges: una major comprensió del viscut i un augment de les competències per actuar amb més destresa, però també aprendre a donar sentit personal i social a l'experiència, aconseguint un saber global que sense dubte, permetrà obtenir més profit d'experiències posteriors.

Pel que fa a l'anàlisi dels mecanismes reflexius del programa ens permet realitzar les següents afirmacions.

La qualitat de la reflexió depèn de la riquesa de l'experiència viscuda. Encara que la reflexió és un esforç nou que s'afegeix a l'experiència i que té certa autonomia respecte ella, no és independent a la qualitat del viscut. Així doncs cal connectar l'experiència amb la reflexió, mantenir la qualitat del disseny de l'activitat i afavorir una forta implicació dels participants.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

La diversitat de dispositius de reflexió millora la qualitat dels aprenentatges. Els mecanismes d'intercanvi reflexiu amb els experts, entre els iguals i amb un mateix, conjuntament amb estratègies com els diaris, les visites als centres, la confecció de mapes conceptuais i altres, ofereixen varietat de possibilitats que faciliten que tots els participants trobin camins adequats al seu estil cognitiu. Un ventall d'àmplies possibilitats per completar i aprofundir en el procés reflexiu.

La qualitat de la reflexió millora si la problematització de l'experiència sorgeix dels participants. La reflexió és més profunda i constant si parteix de preocupacions viscudes i tematitzades pels participants. Així, la funció tutorial i la redacció dels diaris han de donar un ampli marge d'iniciativa als participants i no pautar excessivament les temàtiques i les formes de reflexió .

La reflexió és un procés d'il·luminació de l'experiència que s'aconsegueix en incorporar noves mediacions a l'activitat mental dels participants. La reflexió està relacionada amb l'ús d'eines que faciliten l'anàlisi de l'experiència i la transformació de la mirada a través de noves lents que ajuden a entendre millor el viscut. En conseqüència, el disseny dels dispositius de reflexió i la seva activació en el dia a dia de l'execució del programa té com a objectiu prioritari aconseguir que els participants adquireixin noves mediacions que els ajudin a entendre i actuar millor en situació.

En síntesi, veiem com els processos reflexius als projectes d'ApS són altament formatius ja que contribueixen a millorar la comprensió teòrica de la realitat en què es treballa, permeten adquirir noves competències, desenvolupar un sentit més agut del valor cívic, polític i humà de la seva intervenció i, finalment, aconseguir un bagatge d'experiència personal reflexionada que projecta als joves cap a un futur de nous interrogants que els mobilitza i fa creatius.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Barcena, F. (1994). *La práctica reflexiva en educación*. Madrid: Editorial Complutense.
- Boud, D., Keogh, R. y Walker, D. (Eds.) (1985). *Reflection: Turning Experience into Learning*. Londres: Kogan Page.
- Bronkbank, A. y McGill, I. (2002). *Aprendizaje reflexivo en la educación superior*. Madrid: Morata.
- Cooper, D.D. (1998). Reading, Writing and Reflection. *New Directions for Teaching and Learning*, 73, 47-56.
- Daudelin, M.W. (1996). Learning from experience through reflection. *Organizational Dynamics*, 24(3), 36-48.
- De la Cerda, M. (2012). Amics i amigues de lectura. En J. Puig, *Compromís cívic i aprenentatge a la universitat*. (pp. 43-51). Barcelona: Graó.
- Dewey, J. (1967). *Experiencia y educación*. Buenos Aires: Losada.
- Dewey, J. (1989). *¿Cómo pensamos?* Barcelona: Paidós.
- Eyler, J. (2001). Creating Your Reflection Map. En M. Canada y W. Speck (Eds.), *Developing and Implementing Service-Learning Programs*. (pp. 35-43). San Francisco: Jossey Bass.
- Eyler, J. (2002). Reflection: Linking Service and Learning—Linking Students and Communities. *Journal of Social Issues*, 58 (3), 517-534.
- Eyler, J. y Giles, D.E. (1999). *Where's the Learning in Service-Learning?* San Francisco: Jossey-Bass.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

- Eyler, J., Giles, D.E. y Schmiede, A. (1996). *A practitioner's guide to reflection in service-learning: Student voice and reflections*. San Diego: Learn & Serve America National Service-Learning Clearinghouse.
- Goldsmith, S. (1995). *Journal Reflection: A Resource Guide for Community Service Leaders and Educators Engaged in Service-learning*. Washington: The American Alliance for Rights & Responsibilities.
- Hatcher, J.A. y Bringle, R.G. (1997). Reflection: Bridging the gap between service and learning. *College Teaching*, 45 (4), 153-158.
- Jacoby, B. y Asociados (1996). *Service-learning in Higher Education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- King, P. y Kitchener, K. (1994). *Developing reflective judgement*. San Francisco: Jossey Bass.
- Kolb, D. (1984). *Experiential learning*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Martín, X. y Rubio, L. (Coord.) (2010). *Prácticas de ciudadanía*. Barcelona: Octaedro.
- Martínez, M. (Coord.) (2008). *Aprendizaje Servicio y responsabilidad social de las universidades*. Barcelona: Octaedro/ICE-UB.
- Páez, M. (2012). Acompañament a joves en risc d'exclusió social. En J. Puig, *Compromís cívic i aprenentatge a la universitat*. (pp. 65-71). Barcelona: Graó.
- Perrenoud, Ph. (2004). *Desarrollar la práctica reflexiva en el oficio de enseñar*. Barcelona: Graó.
- Piaget, J. (1976). *La toma de conciencia*. Madrid: Morata.
- Porlán, R. y Martín, J. (1991). *El diario del profesor. Un recurso para la investigación en el aula*. Sevilla: Díada editoras.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESITATS ACTUALS

Puig, J. (Coord.) (2009). *Aprendizaje servicio. Educación y compromiso cívico*. Barcelona: Graó.

Puig, J. (Coord.) (2012). *Compromís cívic i aprenentatge servei*. Barcelona: Graó.

Puig, J., Batlle, R., Bosch, C. y Palos, J. (2006). *Aprenentatge Servei. Educar per a la ciutadania*. Barcelona: Octaedro.

Rhoads, R. A. y Howard, J. (Eds.) (1998). *Academic. Service-Learning: A Pedagogy of Action and Reflection*. San Francisco: Jossey Bass.

Schön, D.A. (1992). *La formación de profesionales reflexivos*. Madrid: Paidós.

Schön, D.A. (1998). *El profesional reflexivo*. Madrid: Paidós.

Silcox, H.C. (1993). *A How to Guide to Reflection: Adding Cognitive Learning to Community Service Programs*. Holland, Pennsylvania: Brighton Press Inc.

Tapia, M.N. (2006). *Aprendizaje y servicio solidario*. Buenos Aires: Ciudad Nueva.